

POLSK AKKUSATIV OG DENS NORSKE EKVIVALENTER

ELŻBIETA KAWCZYŃSKA

Adam Mickiewicz University, Poznań

ABSTRACT. In the article the author compares ways in which Polish and Norwegian mark the grammatical categories of direct and indirect object as well as different semantic types of adverbials. Having presented the sources and sketched the theoretical background the author goes on to discuss Norwegian equivalents of the Polish accusative within the above-mentioned categories.

Grunnlaget for artikkelen er analysen jeg gjennomførte i forbindelse med min hovedoppgave *Polsk akkusativ og dens norske ekvivalenter*.

I oppgaven har jeg konsentrert meg om det grammatiske aspektet ved oversettelse. Ved å sammenligne tre polske skjønnlitterære tekster med deres norske oversettelser hadde jeg til hensikt å undersøke hvordan den polske akkusativendelsen gjengis på et språk som ikke disponerer en tilsvarende kasusendelse. Endelsen er et uttrykksmiddel som kommuniserer et bestemt innhold (grammatisk eller konkret hvis endelsen kombineres med en preposisjon). Det viser seg at i de norske oversettelsene finner vi de samme grammatiske og konkrete relasjonene, men de blir uttrykt med andre språklige midler. For å systematisere ekvivalenter av kasusendelsen benyttet jeg meg av elementer av kasusteori og oversettelsesteori.

Alle eksempler på polske uttrykk som inneholder akkusativ og deres norske oversettelser har jeg hentet fra tre polske fortellinger: „Słoń” og „Koezystencja” av Sławomir Mrożek og „Pan z laską” av Kazimierz Brandys som ble oversatt til norsk av Ole Michael Selberg, Ivar Lunde, Erik Baugerød og Jan Brodal. Oversettelsene som jeg har brukt, kommer

fra en samling av polske noveller som ble utgitt av De norske bokklubbene under navnet *Polen forteller*.

Siden bruksområdet til akkusativ er stort, har jeg begrenset undersøkelsen til eksempler der akkusativ er knyttet til verb, enten direkte eller gjennom preposisjoner. Jeg konsentrerte meg om substantivisk kasus, men undersøkte også avhengighetsformene til personlige pronomen fordi de brukes substantivisk. Analysen omfatter verken de adjektiviske formene av akkusativ, det refleksive pronomenet *się* eller faste uttrykk (pol. *związki frazeologiczne*).

FRAMGANGSMÅTEN

Etter å ha samlet eksemplene delte jeg dem i mindre grupper ved å bruke både morfologiske (formelle), syntaktiske (funksjonelle) og semantiske kriterier. Først måtte jeg sette skille mellom den rene akkusativformen og akkusativ som forekommer i preposisjonsuttrykk. Grunnen til det er at de to formene av akkusativ ikke er likeverdige.

Allerede J. Kuryłowicz (Karolak: 1965: 145) pekte på at den rene kasusendelsen (uten noen preposisjon) er annerledes enn kasusendelsen i et preposisjonsuttrykk. Den første er et selvstendig morfem som har sin egen betydning, den andre er bare en del av det diskontinuerlige morfem som består av en preposisjon og en kasusendelse. J. Kuryłowicz påstod at det er preposisjonen som er hovedmorfemet i et diskontinuerlig morfem av denne typen, og at preposisjonen har sin egen betydning. Kasusendelsen kan derimot ikke regnes som et selvstendig morfem her, men som et sidemorfem (fr. *complémentaire*, etter Karolak: 1965: 145) uten sin egen betydning.

Utgangspunktet for den første inndelingen av eksemplene mine var altså teorien til J. Kuryłowicz. Ved å undersøke gruppen der akkusativ blir direkte forbundet med en verbform, fant jeg ut at kasusformene i de fleste tilfeller fungerer som direkte objekter.

Preposisjonsuttrykk som inneholder akkusativ og som determinerer verb måtte jeg også gruppere. I inndelingen min bygget jeg hovedsakelig på regelen som ble formulert av A. Heinz (1965: 86), og som sier at hvis reksjon dominerer (den relative betydningen blir borte), tilskriver vi preposisjonsuttrykket funksjonen til indirekte objekt. Hvis et preposisjonsuttrykk derimot beholder sin relative betydning, og blir knyttet til verbet ved hjelp av tilhørighet, oppfatter vi uttrykket som adverbial. Men i praksis viser det seg, og dette tilstår også A. Heinz, at noen preposisjonsuttrykk er veldig vanskelige å klassifisere, for de kan oppfattes både som indirekte objekter og adverbialer.

Mellom gruppen av direkte objekter (akkusativ uten preposisjoner) og gruppen av indirekte objekter (en preposisjon + ord med akkusativendelsen) omtaler jeg verbet *mieć* (no. *å ha*) som tar den rene akkusativ som sin utfylling. Der fungerer substantivene med sine akkusativendelser som indirekte objekter (objektet kan ikke omdannes til subjekt i en setning i passiv).

Eksemplene på indirekte objekter var relativt ensartet, men gruppen av adverbialer delte jeg videre etter betydning. Her benyttet jeg meg av A. Heinz' semantiske klassifikasjon av omstendighetsadverbialene (1965: 96) som vanligvis består av en preposisjon og et substantiv i akkusativ; Heinz nevner følgende relasjoner: retning, hensikt, målenhet, hindring, årsak og måte.

AKKUSATIV SOM DIREKTE OBJEKT

Størstedelen av materialet mitt omfattet eksempler der akkusativendelsesens syntaktiske funksjon var å utpeke direkte objekt. For å finne kausendelsens funksjonelle ekvivalent måtte jeg finne fram til det som markerer den samme grammatiske kategorien i en norsk setning. Sammenligning av tilsvarende polske og norske setninger har vist at norsk direkte objekt har sin faste plass i setningsstrukturen, og at det er fast norsk ordstilling som er ekvivalent med endelsen i tilfellene der polsk direkte objekt oversettes til norsk direkte objekt.

Uttrykkene som jeg har undersøkt, viser for eksempel at det er mer vanlig å plassere polsk direkte objekt foran verbalet, uten at det nødvendigvis betyr ekstra trykk på objektet, enn det er på norsk. Dette kommer veldig tydelig fram i eksemplene der trykklette objekter i form av pronomen står foran verbaler (pol. *nie mam powodu go zmieniać*, no. *jeg har ingen grunn til å forandre denne oppfatning*). Det er altså akkusativformen som markerer direkte objekt. I de norske oversettelsene er det derimot ordstilling som overtar denne rollen: objektene, i noen tilfeller i form av substantiv, plasseres i deres mest nøytrale posisjon, dvs. etter verbalet, på N-plassen.

På den annen side finnes det også setninger der polske objekter i akkusativ flyttes til plassen foran verbalet slik at de kan få ekstra trykk (pol. *wszystko to robi*, no. *alt dette gjør han*); akkusativendelsen oppfyller sin grammatiske rolle, og ordstillingen bidrar til at objektene blir framhevet. De norske oversettelsene avspeiler stort sett denne situasjonen, men her overtar ordstillingen begge rollene: den plasserer direkte objekt blant andre setningsledd (på denne måten kan den oppfattes som akku-

sativformens ekvivalent), og gir oss mulighet til å flytte blant annet objekter til forfeltet. Plassen som objektet ellers ville innta, står tom og peker på at leddet ble flyttet framover i setningen for å få ekstra trykk.

AKKUSATIV ETTER VERBET *MIEĆ* (NO. Å HA)

Mellom beskrivelsen av den rene akkusativ der kasusformen fungerer som direkte objekt og analysen av akkusativ fra preposisjonsuttrykk som følger verb, er det naturlig å kommentere akkusativ som er knyttet til verbet *mieć* (no. å ha). Denne typen akkusativ skiller seg ut fra den som nettopp er omtalt ved at kasusformen etter verbet *mieć* fungerer som indirekte objekt (den kan ikke omdannes til subjekt i en setning i passiv). Denne typen akkusativ er også forskjellig fra den som forekommer i preposisjonsuttrykk ved at den rene akkusativformen har en grammatisk funksjon, og gjør det mulig for substantivet å opptre som indirekte objekt.

De polske setningene som inneholder verbet *mieć* (no. å ha) og deres norske oversettelser har vist at også her er det ordstilling som er akkusativendelsens ekvivalent. Dette kan konstateres med et visst forbehold: de polske substantiviske frasene som følger *mieć* og de tilsvarende norske er ikke helt parallelle, syntaktisk sett. De polske konstruksjonene kan ikke omdannes til passiv, så det er mulig å klassifisere substantivene som indirekte objekter. De norske konstruksjonene er mer tvetydige: noen av dem kan passiveres (*dette has ikke på lager*) i motsetning til en rekke andre (*sjiraffen hadde kort hals*). Av den grunn er det vanskelig å bestemme om substantivene som følger *å ha* er direkte eller indirekte objekter.

AKKUSATIV I PREPOSISJONSUTTRYKK – INDIREKTE OBJEKT

Jeg har funnet tre typer av det diskontinuerlige morfemet som har den grammatiske funksjon at den skiller indirekte objekt fra andre setningsledd:

- *na* ... + akkusativendelsen (pol. *patrzyli na nas*, no. *de glante på oss*),
- *w* ... + akkusativendelsen (pol. *wlepili wzrok w dziewczynę*, no. *alle festet blikket på piken*);
- *o* ... + akkusativendelsen (pol. *nie pytał go o nic*, no. *han spurte ikke om noe*).

Jeg har oppdaget at det sjeldent skjer at et polsk preposisjonsuttrykk som inneholder substantivisk akkusativ, og som fungerer som indirekte objekt, blir oversatt til substantivisk indirekte objekt (pol. *skierował do-brotliwie spojrzanie na studenta*, no. *han gav studenten et godmodig blikk*). Både den syntaktiske og den semantiske invarianten blir beholdt i dette tilfellet, og den faste plassen som indirekte objekt inntar i setningsstrukturen er ekvivalent med det diskontinuerlige morfemet *na ... + akkusativendelsen*.

Ellers er den fullstendige ekvivalens vanskelig å oppnå i setninger av denne typen; den syntaktiske invarianten går vanligvis tapt fordi oversetteren blir „nødt” til å forandre funksjonen av de substantiviske uttrykkene fra indirekte objekt til adverbial. Dette skjer av to grunner. Den ene er at polsk og norsk indirekte objekt har forskjellig status i setningen (polsk tillater verbale konstruksjoner som bare tar indirekte objekt som sin utfylling, mens norsk indirekte objekt er «knyttet både til verbalet og det direkte objektet»; (Golden, Mac Donald, Ryen: 1996: 142); den andre – at et norsk preposisjonsuttrykk knapt kan fungere som indirekte objekt i setningen.

Norske preposisjoner er altså formelle ekvivalenter av de polske diskontinuerlige morfemene som består av en preposisjon og en akkusativendelse, men ekvivalensen omfatter ikke det funksjonelle aspektet. Preposisjonen *på* tilsvarer vanligvis morfemet *na ... + akkusativendelsen*, mens preposisjonene *til, om, mot, ut efter, av* forekommer i enkelte tilfeller. Preposisjonene *på, (inn) i, hos* er likeverdige med morfemet *w ... + akkusativendelsen*. Preposisjonen *om* er ekvivalent med morfemet *o ... + akkusativendelsen*.

AKKUSATIV I PREPOSISJONSUTTRYKK – ADVERBIAL

En del preposisjonsuttrykk som inneholder akkusativ blir knyttet til verb ved hjelp av tilhørighet. På denne måten bevarer de substantiviske frasene sin relative betydning. Det er de diskontinuerlige morfemene (en preposisjon ... + akkusativendelsen) som hovedsakelig er ansvarlige for betydningen av adverbialene. Preposisjonen er hovedmorfemet, den er avgjørende for uttrykkets betydning. Akkusativendelsen er derimot et sidemorfem, dens rolle er stort sett bare justerende: i noen tilfeller avspeiler akkusativendelsen den betydningskategori som er representert av verbet.

Dette skjer for eksempel i tilfellene der preposisjonsuttrykk fungerer som retningsadverbial. Akkusativformen fra den substantiviske frasen

som følger verbet avspeiler det semantiske trekk som er vesentlig for verbet, nemlig bevegelse. Men akkusativ i seg selv har ingen egen betydning.

Det er minst fire typer av det diskontinuerlige morfemet som bidrar til at preposisjonsuttrykk fungerer som retningsadverbialer. I alle setningene har de fire morfemene en adlativ betydning: handlingens subjekt eller objekt beveger seg altså fra en gjenstand til en annen:

- *za ...* + akkusativendelsen (pol. *wstawić za ogrodzenie*, no. *sette den opp i en innhegning*),
- *w ...* + akkusativendelsen (pol. *ogromna siła wgniotła nas w okno*, no. *en veldig kraft trykket oss mot vinduet*, pol. *patrzyły w niebo*, no. *de glodde til vårs*),
- *ponad ...* + akkusativendelsen (pol. *pożeglował ponad ogrodzenie*, no. *den seilte vannrett over innhegningen*),
- *na ...* + akkusativendelsen (pol. *wdarli się na stopnie*, no. *svette menn ... klatret opp på trinnene*).

Disse diskontinuerlige morfemene oversettes til norsk ved hjelp av preposisjoner som sammen med de følgende substantivene danner adverbialer. Oversettelsen beholder dermed den syntaktiske invarianten. Den semantiske invarianten blir beholdt med unntakk av det norske: *den seilte vannrett over innhegningen*, der adverbialets adlative betydning er erstattet med dets lokative variant.

Så det kan konstateres at de diskontinuerlige morfemene: *za ...* + akkusativendelsen og *na ...* + akkusativendelsen har sine ekvivalenter i norske kombinasjoner av adverb og preposisjoner, nemlig: *opp i* og *opp på*. To vesentlig lokative preposisjoner som *i* og *på* kan altså omdannes til adlative ved å sette dem sammen med et adlativt adverb som f.eks. *opp*. Det siste morfemet fra denne gruppen, morfemet *w ...* + akkusativendelsen, har derimot sine ekvivalenter i de norske adlative preposisjonene *til* og *mot*, men antall eksempler var for lite for å kunne si når den ene eller den andre skal brukes.

En annen type adverbial som akkusativ danner sammen med preposisjoner er hensiktsadverbialet. Her er det morfemet som består av preposisjonen *na* og akkusativendelsen som forekommer hyppigst. Den norske preposisjonen *til* er ekvivalenten av det diskontinuerlige morfemet (pol. *składamy się na szybę*, no. *vi skillinger sammen til vindusruten*). Om vi blir nødt til å bruke norsk infinitiv som hensiktsadverbial, må vi erstatte preposisjonen *til* med preposisjonen *for* som i det norske *djevelen var kommet for å*

Neste relasjon som vi kan uttrykke med preposisjoner og akkusativformen er en temporal relasjon. Dette kan gjøres ved hjelp av det diskon-

tinuerlige morfemet *przez* ... + akkusativendelsen. I de norske oversettelsene fant jeg adverbialer som også får fram målenheten i tiden, men deres funksjon kommer fram på en annen måte. Adverbialene har form av substantiviske fraser, og det er plassen de inntar i setningen som er avgjørende for deres syntaktiske funksjon, og som er ekvivalent med morfemet *przez* ... + akkusativendelsen (pol. *przez chwilę kotysał się*, no. *et øyeblikk hang den der*, pol. *przez cały dzień ścinał sosny*, no. *som hele dagen hadde hugget ned grantrær*).

Den norske preposisjonen *gjennom* er ekvivalenten av det polske diskontinuerlige morfemet *przez* ... + akkusativendelsen. Begge formene kommuniserer en romlig relasjon: perlativitet. Det betyr at handlingens subjekt eller objekt beveger seg fra den ene til den andre siden av et område eller en gjenstand (pol. *chcieli dostać się przez drugie drzwi*, no. *ville de inn gjennom neste dør*). Denne uttrykksmåten kan brukes ikke bare om verb som betegner rent mekaniske handlinger. Verbene som pol. *pytać* (no. *å spørre*) eller *wołać* (no. *å rope*) er ikke noen bevegelsesverb, men de kan betegne handlinger som „strekker seg” langs en tenkt linje og møter en slags hindring (pol. *zaczęli wołać przez wybitą szybę*, no. *de begynte å rope inn gjennom den utslåtte ruten*).

Årsaksadverbialet kan uttrykkes på polsk ved hjelp av minst to diskontinuerlige morfemer:

- *na* ... + akkusativendelsen (pol. *miłki na widok ...*, no. *de sotsvarte tidde ... ved synet av ...*),
- *za* ... + akkusativendelsen (pol. *za wybitą szybę ktoś musi odpowiadać*, no. *for en rute som ble ... må noen være ansvarlig*).

De norske oversettelsene beholder den syntaktiske invarianten: preposisjonen *ved*, som blant annet uttrykker årsak, er ekvivalent med det diskontinuerlige morfemet *na* ... + akkusativendelsen. Morfemet *za* ... + akkusativendelsen i funksjonen av årsaksadverbialet kan derimot oversettes til norsk ved hjelp av preposisjonen *for*.

På polsk kan vi ta i bruk morfemet *przez* ... + akkusativendelsen for å danne måteadverbialet. Det betegner framgangsmåten, prosedyren, måten noe blir gjennomført på. Dette diskontinuerlige morfemet har sin ekvivalent i den norske preposisjonen *ved* (pol. *ustalić przez podniesienie rąk*, no. *burde det fastslås ... ved håndsopprekning*). Morfemet *na* ... + akkusativendelsen fra det polske *walczyli na pięści* er instrumentalis i sin dype struktur, og betegner redskap. Samme innhold uttrykkes på norsk ved hjelp av preposisjonen *med* (*kjempet selv de fintfølende med nevene*).

Jeg har ikke vært i stand til å undersøke alle typer syntaktiske forbindelser som akkusativ er med på å danne. Det er særlig akkusativ som

forekommer i preposisjonsuttrykk og følger substantiv som åpner plass for grundige undersøkelser. Det ville også være fordelaktig å finne flere eksempler på de konkrete relasjonene som de diskontinuerlige morfemene uttrykker og prøve å finne fram til regler for bruk av preposisjoner og fast ordstilling i slike tilfeller.

LITTERATUR

- Awedykowa Sława, 1976, *Gramatyka opisowa języka norweskiego w zarysie*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Golden Anne, Mac Donald Kirsti, Ryen Else, 1996, *Norsk som fremmedspråk*, Grammatikk, Oslo Universitetsforlaget.
- Heinz Adam, 1965, *System przypadkowy języka polskiego*, Kraków, PWN.
- Karolak Stanisław, 1965, *Przypadek a przyimek*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. 23, s. 143-158.
- Kawczyńska Elżbieta, 1997, *Polisk akkusativ og dens norske ekvivalenter*, hovedoppgave skrevet ved Instituttet for skandinaviske språk, Universitetet i Poznań (ikke publisert).
- Kempf Zdzisław, 1978, *Próba teorii przypadków*, Część I, Wrocław, Ossolineum.
- Kempf Zdzisław, 1972, *O dopełnieniach bliższych i dalszych*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 341-350.
- Polen forteller: Polske noveller*, 1991, valgt og presentert av Jan Brodal, Oslo, De norske bokklubbene.
- Saloni Zygmunt, Świdziński Marek, 1985, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa, PWN.